

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/27330>

Please be advised that this information was generated on 2019-11-13 and may be subject to change.

Numaga XXVII, 1980, 128-130.

Boekbespreking

G. MÜLLER, *Die römischen Gräberfelder von Novaesium*, Novaesium VII (Limesforschungen 17), Gebr. Mann Verlag, Berlin 1977. Prijs DM 125,-.

Meer dan 18 jaar lang, van mei 1955 tot in 1973, zijn door het Rheinische Landesmuseum Bonn onder leiding van H. von Petrikovits op grote schaal opgravingen verricht te Neuss-Novaesium, vooral op het terrein waarop onder de regering van Augustus en Tiberius niet minder dan negen legioensvestingen hebben gelegen. Bijna al die tijd was de plaatselijke leiding van het onderzoek in handen van dr. G. Müller, aan wie ook de publikatie van de opgravingen is toevertrouwd. Ofschoon het hier te bespreken boek reeds het zevende deel van de reeks „Novaesium” is, bevat het in feite het eerste echte opgravingsverslag; dit heeft betrekking op ongeveer 170 graven die tussen 1955 en 1973 onder meer of minder gunstige omstandigheden te Neuss aan het licht zijn gebracht. De titel en de inhoud van dit werk omvatten echter veel meer. Om een zo goed mogelijk historisch en topografisch beeld te kunnen geven van de grafvelden van Novaesium heeft de schr. geprobeerd ook alle oudere grafvondsten in zijn studie te betrekken, d.w.z. tal van graven die her en der verspreid in de literatuur vermeld zijn en waarvan de inventaris al of niet in een museum terecht is gekomen. Met niet geringe moeite is M. erin geslaagd van vele eertijds ontdekte graven de vindplaats te lokaliseren en deze in te tekenen op één van de vier kaarten en op één van de twee bijlagen die aan het boek zijn toegevoegd. Mede daardoor kan men een uitstekende indruk krijgen van de ligging en de uitgebreidheid van de verschillende grafvelden. Graven uit de Augusteïsche tijd zijn tot nu toe in Neuss niet gevonden. De grafvelden behoren achtereenvolgens bij de legioensvestingen (met het kampdorp, de canabae) uit de tijd van Tiberius, het „Koenen-Lager” (met de canabae; ca. 43-100), het castellum (met de vicus op het militaire territorium; ca. 150-400) en ten slotte de civiele vicus (buiten het militaire territorium; ca. 50-400).

In het boek passeren in totaal 451 graven de revue. Het is te betreuren dat hiervan niet deel uitmaken de laat-Romeinse graven die sinds 1959 door de afdeling Kerken van het Rheinische Landesmuseum Bonn zijn onderzocht bij de St. Quirin en op andere plaatsen in de stad. Bovendien zijn er nogal grote verschillen te constateren met betrekking tot de wijze waarop van de overige graven de vondstomstandigheden en de vondsten bestudeerd konden worden. Voor statistische doeleinden lijkt het in dit werk bijeengebrachte materiaal daarom weinig geschikt te zijn.

Het belangrijkste aspect wordt wel gevormd door de grote hoeveelheid vondsten, d.i. voornamelijk bijgaven die de lezer gepresenteerd worden; deze zijn voor zover mogelijk alle, graf voor graf, getekend op 88 voortreffelijk uitgevoerde platen, die gevolgd worden door een tiental platen met foto's van enige grafcomplexen of bijzondere vondsten. Daardoor is het boek vooral waardevol geworden voor verdere studie van Romeins aardewerk en andere categorieën van grafvondsten.

Het eerste hoofdstuk (p. 12-22) is gewijd aan de vormen en typologie der graven en aan de verschillende wijzen van begraven. Een en ander heeft betrekking op 422 brand- of crematiegraven en 29 inhumatiegraven of lijkbegravingen; de laatste groep dateert overwegend uit de 4de eeuw. Op de ligging en ontwikkeling van de militaire en burgerlijke nederzettingen en de daarbij behorende grafvelden wordt in een kort, tweede hoofdstuk de aandacht gericht (p. 23-26). Daarna volgt het belangrijkste gedeelte: de catalogus van de graven, waarbij telkens zo mogelijk melding wordt gemaakt van de vindplaats, de bewaarplaats van de vondsten, de vondstomstandigheden, de bijgaven, de datering van het graf en de desbetreffende literatuur. De situatie van het graf en de bijgaven wordt vaak verduidelijkt aan de hand van detailtekeningen (schaal 1:30).

Ofschoon men de schrijver dankbaar moet zijn voor alle energie en zorg die hij besteed heeft aan het bijeenbrengen, beschrijven en bestuderen van het materiaal, mag niet verzwegen worden dat de lezer nu en dan de indruk krijgt dat hij niet voldoende aan zijn trekken komt. Dit geldt o.a. de dateringen, waarbij een nadere toelichting vaak niet overbodig is, maar ontbreekt; in verband hiermee lijkt het ook een gemis te zijn dat bij de beschrijving van de ceramiek nergens verwezen wordt naar de belangrijke dissertatie van P. Stuart, *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijbehorende grafvelden te Nijmegen*, Oudh. Meded. Leiden 43, 1962, supplement (herdruk: Nijmegen

1977). Ten aanzien van de crematiegraven heeft de schr. een opvallend, nieuw begrip ingevoerd: Primär- und Sekundärbeigaben. Onder primaire bijgaven verstaat hij voorwerpen die op de brandstapel hebben gelegen of die tijdens het dodenmaal door de deelnemers gebruikt en op de brandstapel geworpen zijn en waarvan fragmenten min of meer verbrand in de grafkuil terecht zijn gekomen (p. 14); secundaire bijgaven zijn alle voorwerpen die gaaf en onverbrand in het brandgraf aan de overledene zijn meegegeven (p. 12).

Tot nu toe zijn in Neuss nog slechts drie sarcofagen (met lijkbegaving) gevonden. Op één daarvan (nr. 180, gevonden in 1847) mag hier wel bijzondere aandacht gevestigd worden. Er is alle reden om te vermoeden dat de dode een christen is geweest. Deze was - met het hoofd in het westen - naar het oosten gericht begraven. Tot de bijgaven, die alle kort na 1848 spoorloos verdwenen zijn, behoorden drie voorwerpen van aardewerk, vier stuks glazen vaatwerk, (een fragment van) een metalen spiegel en (enige platen van) een glazen doosje waarop met bladgoud een versiering is aangebracht met onmiskenbaar christelijke motieven. Bovendien bleek het lijk bestrooid te zijn met gips (kalk?); zie in verband hiermee vooral Chr.J.S. Green, *The significance of plaster burials for the recognition of Christian cemeteries*, in: R. Reece (ed.), *Burial in the Roman World*, London 1977, 46-53. Dergelijke graven, waarin de dode met kalk (gips?) is bedekt (met de bedoeling om het lijk te conserveren?), zijn uit de laat-Romeinse tijd bekend van Noord-Afrika, Rome (catacomben), Engeland (vooral in York en omgeving) en verder uit Trier en Bonn. De sarcofaag uit Neuss levert het meest noordelijke voorbeeld op het Europese continent van een wijze van dodenbezorging die opvallend veel (maar niet uitsluitend) in christelijke graven is aangetroffen. Afbeeldingen van de versiering op vier platen van het glazen doosje zijn te vinden op Taf. 94, 180, 9a-d. De beschrijving op p. 58 (180) laat de lezer in de steek bij de oplossing van een raadsel dat hem geboden wordt door plaatje 9b. Links en rechts zijn daarop voorgesteld de martelaren en heiligen Hippolytus en Sixtus. In het midden, rechts, is Job te zien, zittend op een as- of mesthoop; hem wordt door een vrouw, links, met afgewend hoofd op een stok een broodje aangereikt. De bij deze scène aangebrachte inscriptie luidt: IOBBLASTE/MA. De Neusser medicus dr. Jäger († 1848), die de glazen platen in zijn bezit heeft gehad, was van mening dat in dit opschrift „vielleicht der Name des Anfertigers der Glasmalerei” bewaard is gebleven (*Düsseldorfer Zeitung* 20-3-1847; *Bonner Jahrb.* 63, 1878, 109). Men kan naar het schijnt het beste lezen IOB (et) BLASF(= PH)EMA en vertalen (vooral met het oog op het Oude Testament, Job II, 8-9): Job en de godslasteraarster, d.i. zijn godslasterende vrouw; vgl. W. Neuss, *Zeitschrift für christliche Kunst* 29, 1916, 84-88; H. Leclercq in: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* 7, 2 (1927), 2564, s.v. Job (met dank aan prof. dr. G.J.M. Bartelink en drs. W.A.H.M. Kusters, die met de ondergetekende over dit probleem hebben willen discussiëren).

Tot de door M. gepubliceerde graven behoren eveneens de Romeinse grafstenen die te Neuss zijn gevonden; zie hierover ook - uitvoeriger en meer kunsthistorisch goriënteerd - P. Noelke, *Neusser Jahrbuch* 1977, 5-21. Nr. 403 (Taf. 95) is een grafsteen, opgericht voor Tiber(ius) Iulius Pancu(v)ius, soldaat van de Cohors (III) Lusitanorum. Ook wanneer nr. 411 op een soldaat van dezelfde afdeling hulptrouwen betrekking zou hebben (maar dit is geenszins zeker), is het helemaal niet noodzakelijk aan te nemen dat deze cohors behoort heeft tot de „Neusser Truppenverbände” (p. 18); de desbetreffende soldaten kunnen heel goed in een lazaret in de castra te Novaesium zijn verpleegd en daar gestorven zijn, terwijl hun afdeling elders was gestationeerd. Op Taf. 98 is een afbeelding te vinden van de grafsteen (325) van de Ubische vrouw Louba, van wier borstbeeld boven het opschrift nog slechts de linker schouder en borst bewaard zijn gebleven, bedekt door een harig gewaad, dat lijkt op een dierevel. Dit stuk is reeds vele jaren in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden; het is aangekocht uit de nalatenschap van de Roermondse notaris Guillon (1811-1873); vgl. *Catalogues des ... collections ... délaissées par Monsieur Ch.G.H. Guillon ...*, Ruremonde 1874, *Catalogue des antiquités romaines* enz., 49, nr. 821: „La figure au dessus de l'inscription ... paraît être une louve?”

Ten slotte mogen hier nog enige epigrafische verbeteringen worden voorgesteld: P. 40, graf 75: geverniste beker, „Spruch ME · L auf Vorderseite [esbaßr] [?]. Wellicht is de L te vervangen door een I. De volledige tekst kan dan geluid hebben: I[MPLE·]ME (vul me); vgl. CIL XIII 10018, 102.

P. 60 en Taf. 15, graf 189, 3: graffito CIIRIALI. Lees: CIIRSIACI, Cersiaci, de genitivus van een cognomen, afgeleid van de naam van het volk der C(h)ersiaci; vgl. Plinius, Nat. Hist. IV, 106 (beschrijving van de volkeren in Gallia Belgica): Morini ora Marsacis iuncti pago qui Chersiacus vocatur (de Morini, langs de kust verbonden met de Marsaci door de gouw die de Chersiacische wordt genoemd) en L'Année épigr. 1972. 148, een inscriptie uit Grumentum, Italië, waarin een cohors I Morinorum et Cersiacorum wordt vermeld.

P. 110 en Taf. 67, graf 321, 1: graffito IVVIINALIS. Lees: TVIVIINALIS, tu(rmae?) Iu(v)enalis (van de turma - afdeling ruiters - onder bevel van Iuvenalis).

P. 120, graf 384, 1: „geverniste” spreukbeker met het opschrift V·I·I·A. Lees: V·I·T·A (leven); vgl. H. Lehner, Bonner Jahrb. 111/112, 1904, 319, 27 c.

P. 121 en Taf. 77, graf 387, 1: „geverniste” spreukbeker met de letters P·L·E. Lees:]·P·I·E·[, d.i. pie (Grieks: drink); vgl. CIL XIII 10018, 140.

P. 126, graf 420. Hier valt een bijzonder merkwaardige vergissing te signaleren. Het betreft een grafsteen die is opgericht voor een grootmoeder, Aurelia Maria, door haar dochter Aur(elia) Afra en haar drie kleindochters, Aurelia Quirina, Belina en Pacata; voor de plaatsing van de steen heeft zorg gedragen de oud-militair Priscinius Florus (schoonzoon van Aurelia Maria?). „Es handelt sich vermutlich um den Grabstein eines Auxiliar[soldaten].”

J.E. BOGAERS

S.P. WOLFS O.P., *Sint Antonius-abt Neerbosch*. Nijmegen 1980

Het kerkbestuur van de parochie van de H. Antonius-abt heeft bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van Cuypers' neo-gotische dorpskerk aan de Dennenstraat naast de gebruikelijke festiviteiten de parochianen ook nog verblijd met de uitgave van een rijk geïllustreerd gedenkboek, dat grote aftrek heeft gevonden. De belangstelling voor dit geschrift was te verwachten zowel wegens de aantrekkelijke uiterlijke verzorging als wegens de boeiende inhoud.

Thoben offset verzorgde de stijlvolle lay-out. Het was een gelukkige gedachte op de omslag van het 80 bladzijden tellende boek de aangrijpende Christuskop van het befaamde Neerbosse kruisbeeld in vierkleurendruk af te beelden, zodat het werk om zijn artistieke presentatie ook zonder voorkennis van de inhoud vele kopers trok. Maar ook die inhoud is waardevol, want de orde-historicus pater Wolfs o.p., ook aan de lezers van „Numaga” welbekend, was de schrijver van dit stukje dominicaanse geschiedenis in het Schependom. Degelijk, bondigen populair in de goede zin van het woord wordt de voorgeschiedenis van kerk en parochie en hun geschiedenis vanaf 1880 tot vandaag verteld. Talrijke foto's, betrekking hebbend op het bont geschakeerde parochieleven begeleiden de tekst en geven tevens een duidelijk beeld van de evolutie van het zo vaak smalend bekritiseerde „rijke roomse leven” tot de hedendaagse versobering of - volgens de meer behoudgezinden - ontluistering.

Zo is dit gedenkboek niet alleen een lezenswaardige kroniek maar ook een waardevolle bijdrage tot de geschiedenis van het kerkelijk leven in een Nijmeegse dorpsgemeenschap gedurende de laatste honderd jaar.

J.B.R.

Zoeklicht op Nijmegen. Genealogische heraldische bundel onder redactie van L.W.A. Berenbroek, drs. P.M. op den Brouw en N.A. Hamers. Nijmegen 1980.

Dit genealogisch heraldisch werk verscheen bij gelegenheid van de herdenking van het tweede lustrum van de afdeling Kwartier van Nijmegen van de Nederlandse Genealogische Vereniging. Het zoeklicht op Nijmegen gericht is dan ook van genealogische heraldische aard en een twintigtal leden heeft bij het juiste afstellen van de lens assistentie verleend. Om een duidelijke indruk van de samenstelling van de bundel te geven verklaart de voorzitter van de afdeling Kwartier van Nijmegen uitdrukkelijk, dat het boekwerk geen presentatie van resultaten van genealogisch onderzoek naar families is (blz. 5). Het zoeklicht bestrijkt ook niet de gehele stad maar belicht enkele saillante hoekjes, in dit geval bekende Nijmeegse geslachten. Zo worden kwartierstaten behandeld o.a. van archivaris